John Frey:

PAPIRINDUSTRIEN I CHRISTIANIA
ET 250 ÅRS MINNE

Landets første fabrikkvirksomhet og industrielle genesis.

Under et opphold i Leipzig 1710 skrev unge Ludvig Holberg følgende rimbrev til sin venn og velynder, Gerhard Treschow i Christiania, i anledning av mottatte prøveprodukter fra «dennes nyligen iwærcksatte Papiir-Fabriqve»:

De gamle Egyptere brugte Papyros,
en bedre Wahre end her man by'r os.
Men nu vil Træschov lave Papiir,
der vorde kand til Norriges Ziir.
Det skee til Literaturens Fræmme,
hver Skriverkarl hans Lov istæmme.

Før begynnelsen av 1700-årene befant den norske industri seg i embryostadiet. Det lå vel en del møller og sagbruk langs Akerselven og kong Christian IV hadde med vekslende uhell drevet jernverk i Maridalen, Bærum, Hakadal og ved Hovinbekken, samt myntverksted på Hovedtangen. Men det var først med papirindustrien at det kom til en virkelig fabrikkvirksomhet med en omsetning av betydning for hovedstaden og landet.

I Christian Vs tid begynte merkantilsystemet å gjøre seg gjeldende i Europa. Landenes regjeringer la an på å utestenge fremmede varer fra sine markeder, og det ble dagens politikk å søke å opphjelpe en innenlandsk industri ved hjelp av monopoler, pengebidrag og tollbeskyttelse. Denne periode er blitt kalt «privilegienes blomstringstid», og selv om det her tillands var små forhold og liten adgang til å oppta lån — særlig fordi all kapital var investert i trelasthandelen — så var det denne

tendens som ga støtet til at det også her på Bierget begynte å spire frem en levedyktig industri.

I slutten av 1600-årene eide en mann ved navn Ole Bentsen et kvernbruk med «Cirkumference-Privilegium» på vestsiden av Akerselven, litt ovenfor der hvor den nuværende Bentsebrugaten krysser Sandakerveien. Det ble kalt Bentsekvernen eller Bentsens Brug, et navn som senere gikk over til Bentse Brug på en stor papirfabrikk, den første i landet. Ole Bentsen søkte og fikk i 1686 eneprivilegium på å anlegge en «papirmølle» på dette sted, slik at ingen annen i de første 15 år skulle ha rett til å drive sådan virksomhet ved Christiania. Han fikk tollfrihet for alt materiale til anlegget og flere andre rettigheter.

Men det gikk ikke så rart med papirmøllen til Ole Bentsen. For det første tok det en årrekke innen den kom i gang, og for det annet manglet han kyndige folk og effektivt maskineri. Papiret ble for løst og grovt og fikk liten avsetning. Det sees dog av toll-listene fra 1696 at det dette år ble eksportert 1300 ris papir fra Christiania, og papirimporten var noe mindre enn før. Men som den egentlige grunnlegger av den nye norske industri kan ikke regnes Ole Bentsen, men Gerhard Treschow, eier av Bjølsen gård, som ble vår første industriherre.

Treschow var en rådmannssønn fra Stege på Møen. Han studerte i Leiden og ble så ansatt som skriver hos stattholderen i Norge. Den vinnskibelige mannen avanserte hurtig, ble utnevnt til admiralitetsråd og utfoldet senere en ganske imponerende industriell foregangs-virksomhet. Under utenlandsoppholdet hadde Treschow fått et innblikk i maskinteknikk og fabrikkdrift, og han innså at det måtte andre greier til enn det naboen (til Bjølsen) Ole Bentsen drev med. I 1693 trådte Treschow i kompaniskap med Ole Bentsen, men ble snart eneeier. Han overtok i 1698 den lille papirmøllen og besluttet å ombygge og utvide den betydelig. Til den nye papirfabrikkens oppførelse og drift innkalte han hollandske fagfolk og anskaffet det viktigste maskineriet fra Holland.

Men Treschow hadde også store vanskeligheter med å få fabrikken i full produksjonsdyktig stand. Stiftsprost Otto Holmboe skriver om dette (i Danm. og Norges oecon. Mag. for 1758): «I Christiania kan der ikke siges at have været nogen saa retsindig og nidkjær patriotisk Kjøbmand som den gamle Admiralitetsraad Gerh. Træschou. Han lod

oprette en Olie-Mølle, et Sæbe-Syderie og en Papiir-Mølle, som alle tre ere i god Gang. Mange Mennesker, især gamle og svage ved Papiirmøllen, have deres Ophold deraf. Papiir-Møllen var den værste for ham at faae i Stand, thi Papiir-Mesteren, som var en Hollænder, havde Belønning fra Holland, for at han skulde fordærve Papiiret og gjøre ham kjed af denne Fabriqve. Men T. reiste selv over til Holland og tog med sig en Gudbrandsdøl, nemlig Svend Hugen, som havde arbejdet nogen Stund i Papiir-Møllen og havde et klygtigt Hoved. Samme gik da omkring i Fjæld-Bonde-Dragt og stillede sig ganske taasset an, saa han gik frit ind og ud i Papiir-Møllerne og saa nøye efter alting og kom underveyr med, at det var Limingen især, som den hollandske Papiir-Mester her havde gjort falskt, som da ved T.s hjemkomst maatte pakke sig, og Svend Hugen forestod siden Papiir-Møllen og skaffede temmelig godt Papiir, som og siden her er forarbeydet.»

Det var vel i henhold til oven anførte Holberg-vers først i 1710 at det nye industriforetagende kom i full drift. Treschow hadde ved å vise til merkantilsystemets praksis i andre land oppnådd betydelige innrømmelser for sin papirfabrikk, tollfrihet for 30 000 kluter, 10 års frihet for «Paabud, Udskrivning, Skyds og Indquartering» for fabrikkfunksjonærene og en hel rekke andre begunstigelser. Fabrikatene bestod av fint skrivepapir, postpapir, stempelpapir og trykk- eller karduspapir og må ha vært ganske tilfredsstillende. I en datidig forordning, hvorved det ble pålagt en innførselstoll av 20 skilling riset for utenlandsk skrivepapir, uttales det anerkjennende at «det norske Papiir er væl saa godt som det Importerede».

Samme år bygget Treschow sin stilige gård, det senere Britannia hotell, i Tollbodgaten og her var da landets første «Papiir-Comptoir». Det bør i samme forbindelse nevnes at denne vår første brukseier av storindustrielt format videre på Bjølsen grunn anla oljemølle og «sæbesyderi» — også de første i sitt slag her tillands — og videre sagbruk, teglverk og nede ved havnen bekbrenneri og skipsverft.

Men i krigsårene kunne papirfabrikasjonen ikke bære seg, så Treschow kom i betydelig gjeld. Han måtte derfor i 1717 overlate papirfabrikken til en av kreditorene, kjøpmann Johan J. Lonicer, som drev den i 15 år. Den nye eier har vel heller ikke spunnet silke på den, for hans dødsbo

i 1732 var fallitt, og papirfabrikken gikk over til Ole Smith, som sees å ha fått kgl. bevilling til å skjære et større antall sagbord til fabrikkens reparasjon og utbygning.

I 1736 fikk Smiths papirmester Diderich Reuter kgl. tillatelse til å anlegge nok en papirfabrikk. Han slo seg sammen med Collett & Leuch og kjøpmann Iver Elieson og grunnla en fabrikk ved Akerselven litt ovenfor Beyerbroen. Den ble i daglig tale kalt Nedre Papirmølle (senere Glads mølle) og Treschow-fabrikken Øvre Papirmølle. I 1742 ble begge fabrikker slått sammen, med Ole Smith, Collett, Leuch og justisråd Anton B. Schøyendahl på Skøien som eiere av hver sin fjerdepart. I 1748 overtok Schøyendahl det hele. I over 50 år var disse nå forenet og hadde i denne tid blant annet leveransen av stemplet papir til staten. Senere hadde Nedre eller Glads Papirmølle denne leveransen alene.

Schøyendahl døde i 1752, og papirfabrikkene ble så drevet av et interessentskap, bestående av kjøpmann Henrik Kirchsteen, generalkrigskommissær Joachim Hein, zahlkasserer Chr. Petersen og kjøpmann Peter Brun. Kirchsteen og Brun trådte snart ut og assessor Jørgen Mathiesen kom inn, interessentskapet skiftet ofte. I 1790-årene ble det ved de tre da bestående papirfabrikkene tilsammen produsert forskjellige papirsorter til en verdi av 16—17 000 rdlr. årlig. Det ble kjøpt inn kluter fra Holland for 3 000 rdlr. Dette var jo ikke noen imponerende drift, men over 100 mennesker hadde sitt levebrød ved den, og det hadde sin betydning i en by av Christianias størrelse dengang.

I 1798 går den Nedre Mølle over til brødrene Fredrik Glad på Grefsen og Nils Huus på Kjelsås, den Øvre til assessor Jørgen Wilhelm Brochmann. Deres fedre, henholdsvis kjøpmann Andreas Huus og regimentskvartermester W. Brochmann hadde vært interessenter. I 1807 solgte Brochmann sin papirfabrikk og sin kornmølle på den andre siden av elven til landets daværende største industridrivende, kaptein Ludvig Mariboe, som lot kornmøllen rive ned og bygget — til dels ved svenske krigsfanger — en ny papirfabrikk isteden. 13 år senere kjøpte kjøpmennene Svend Moestue, W. Borchsenius og Jacob Juel begge «Bentse Papirmøller», som de nå ble kalt, av Mariboe.

I 1851 overtok ingeniør og senere havnedirektør Roll og redaktør A. B. Stabell hele bruket. Papirfabrikken på vestsiden av elven ble

fullstendig ombygget og utvidet. De lot rive de gamle trebygningene og oppførte den karakteristiske murbygningen. Fra begynnelsen av 1870-årene ble bruket atter drevet av et interessentskap under navn av Bentse Brug, til det gikk konkurs og ble i 1889 overtatt av brødrene Bache Wiig for kr. 415 000. Et par år efter ble hele eiendommen kjøpt av A/S Akerselvens Papirfabrikker, senere Akerselvens og Embretsfos Papirfabrikker, for kr. 1 100 000. Men efter en del år gikk også dette selskap inn, og eiendommen ble leid ut til forskjellige industrielle formål, til den i 1912 ble kjøpt av Myrens Verksted som har sine verkstedlokaler på dette «industriens arnested».

Nedre Papirmølle eller Glads mølle fortsatte under proprietær Glad og ble efter ham drevet av sønnen, generalmajor Glad. I 1856 ble den solgt til kjøpmann Peter Nicolaysen og siden drevet av dennes arvinger, til den ble nedlagt i slutten av 1870-årene og solgt til Hjula Væveri, firmaet Halvor Schou.

I annen halvdel av det 18. århundre var det også en tredje papirfabrikk i drift ved Akerselven, nemlig «Jerusalems Mølle», som var oppført på plassen Jerusalems grunn under gården Aasen. Den tilhørte først magistratspresident Feddersen, men ble i slutten av 1700-årene overtatt av den førnevnte assessor Brochmann og kjøpmann Abraham Gleerup. I 1812 kjøpte kaptein Mariboe Jerusalems Mølle av Gleerups dødsbo, men flyttet papirmaskineriet til Næstingen i Spydeberg og opprettet en kledesfabrikk isteden, som ble kalt Lilleborg Fabrik. Dette var ikke noe heldig foretagende og siden ble det drevet eddikbryggeri, stivelsesfabrikk, såpekokeri, bomullsspinneri, benmølle og tapetfabrikk på eiendommen og endelig fabrikker for tilvirkning av olje, lin og rapskaker, edikk, såpe og parfymer, begynnelsen til Lilleborg Fabrikker.

Som vi ser, papirfabrikasjonen utviklet seg aldri til å bli noen storindustri i hovedstaden. Men den hadde sin betydning og med den begynner Norges industrielle æra. Det var vel under forutfølelsen av dette at dikteren Christian Braunmann Tullin (han drev selv litt fabrikkvirksomhet, nemlig Faabro Spiger- Stivelse- og Puderfabrik ved Lysakerelven) skrev i et av sine mange brev av 1754: «Jeg skriver kun paa Papiir fra Møllerne ved Aggerselv. Det er norskt og det er bedre end de dyrere udenlandske Papiir-Sorter.»

John Frey.